



АРТЕРІЯ ТВОРЧОСТІ

ОСТАННЯ ЛЮБОВ ГЕТЬМАНА

РЕЦЕНЗІЯ 19/03/2016 ЛЮДМИЛА ТОМЕНЧУК

Полтавський український музично-драматичний театр ім. М.Гоголя

Анатолій Крим

ОСТАННЯ ЛЮБОВ ГЕТЬМАНА

історична драма на 2 дії

Режисура, музичне оформлення — Сергій Павлюк

Художник – постановник — Ірина Кліменченко

Режисер по пластиці, балетмейстер — Юрій Бусс

Мазепа — Василь Голуб

Кочубей — Сергій Козир

Люба, його дружина — Маргарита Томм

Мотря, їх дочка — Олександра Галатченко

Петро Перший — Олександр Любченко

Меньшиков — Богдан Чернявський

Родиці — Людмила Повар, Аліна Зінченко, Аліна Жмурко

Гетьман Мазепа – одна з найяскравіших і найсуперечливіших постатей в українській історії. Історики відмічають, що Іван Мазепа був щедро обдарованою натурою: державний діяч, дипломат, книголюб, знавець декількох мов, музикант, поет...

Про Мазепу відомо чимало, але існує й багато фактів його життя, що оточені таємницею. Навколо нього завжди було багато різних чуток. Відомо, що він мав успіх у жінок. Стала легендарною його любов до Мотрі, дочки генерального судді Василя Кочубея. Почуття було взаємним, і Мазепа хотів одружитися з нею, незважаючи на величезну різницю у віці і те, що дівчина була його хрещеницею, що за церковними канонами того часу вважалося інцестом і заборонялося. Але, коли вона втекла від батьків до нього, несподівано змінив своє рішення і повернув її у батьківський будинок. Чому?

Родинні перекази Кочубеїв натякали на роман Мазепи і дружини Василя Кочубея, матері Мотрі. Але чи правда це, і чи дійсно Мотря була не лише хрещеницею гетьмана, а і його дочкою, невідомо. Не знаємо ми і того, чи намагався всемогутній гетьман, видатний церковний меценат і особистий друг вищих ієрархів української і російської церков, отримати дозвіл церкви на цей шлюб.

Багата подіями і таємницями біографія Мазепи, державного діяча і приватної людини, стала благодатним матеріалом для митців. Звернувся до цієї фігури і український драматург А.Крим у п'єсі «Остання любов гетьмана». У ній йдеться про останні роки життя Мазепи, який тут представлений в двох іпостасях: як приватна особа і як державний діяч. Подієвий ряд п'єси – стосунки з російським царем, події, що передували і привели до переходу Мазепи на сторону шведів, донос Кочубея і його страта, історія кохання Мазепи і Мотрі.

Автор вибрав найдраматичніший варіант прочитання темних місць біографії гетьмана. У п'єсі Мазепа отримує дозвіл церкви на шлюб з Мотрею, проте в останню мить дізнається від своєї колишньої коханки, дружини Кочубея, що Мотря не лише його хрещениця, а й дочка, тому і відмовляється від одруження з нею, приховавши від дівчини причину своєї відмови і тим ще більше образивши її. Дружина Кочубея підбурює чоловіка написати донос на Мазепу і таким чином стає винуватицею його загибелі.

Одна з проблем постановки цієї п'єси – різноманітність подій. У житті Мазепи усі вони були пов'язані, але в п'єсі ці зв'язки лише позначені пунктиром і не розкриті. П'єса – це низка картин – кульмінаційних моментів подій двох дуже різних сюжетних ліній. Як їх зв'язати, з'єднати в одне полотно?

А ще драматург пропонує театру і глядачеві загадку: в назві любов одна, а в тексті п'єси – дві. Мазепа: «Мій найбільший гріх в тому, що я любив, але брав більше, ніж віддавав. Двох любив. Одна називалась Мотря, друга – Україна. Одну осипав коштовностями, другу прикрашав церквами. Але обох занапастив! І немає мені прощення»!

У п'єсі це фінальні слова героя, в спектаклі вони звучать на початку. Так режисер С.Павлюк, який поставив «Останню любов гетьмана» в Полтавському муздрамтеатрі ім. М.Гоголя (це першопрочитання п'єси), з перших хвилин загадує глядачу загадку, і натякатиме на розгадку протягом усього спектаклю, ненав'язливо, але послідовно і виразно.

Розв'язати непросту проблему фрагментарності драматургічного матеріалу, з'єднати окремі фрагменти в цілісне сценічне дійство, режисерові допомагають наскрізні символи і пісня (музичне оформлення – С.Павлюк). Пісня – у постановці звучать старовинні канти – організовує час вистави, задає неспішний темп і розмірений ритм усій дії, і глядач встигає все розглянути, усвідомити і вкласти у своє сприйняття. У тканині вистави пісня відчувається такою ж природною стихією, як гуркіт грому і спалахи блискавки, що постійно відмічають зміну епізодів.

Вистава виткана із символів (сценографія – І.Кліменченко). Деякі з них зрозумілі відразу: колесо, довгі білі савани, інтермедійна завіса – мапа України часів Мазепи, пасма і моток червоної вовни, бандура. Символи долі, символи України...

Колесо висітиме у центрі високо над сценою усю виставу. Інше таке ж колесо упродовж усієї дії лежатиме серед військових атрибутів в центрі на авансцені. Ця вісь-діагональ з'єднає верх і низ усього простору сцени. У колеса долі буде безліч відображень у виставі. Деякі – його точна копія, наприклад, в одній з початкових сцен, коли колеса розкриють, як лещата, надінуть на шиї фігур у білому – і закриють; таке ж колесо потім буде на шиї Кочубея.

А ще колесо долі відображатиметься у виставі у безлічі кіл. Попливе коло сцени, і перед нами на тлі завіси-мапи, як в театрі тіней, з'являться силуети, які немов оживуть перед очима, козаки в несамопитій чи то бійці, чи то танці, жінка, що пряде, закохані під яблунею, кінь. Роки пливають, століття за століттями, історія повторюється, заходить на нове коло... Колом будуть і пасма червоної вовни, і клубок, герої надівають пасма один одному то на руки, то на шию – як намисто або колесо долі, мотають на клубок ту нитку... Кружляють по сцені герої: Мазепа – навколо Кочубея, жінки – навколо Мазепа, – Кочубеїха (М.Томм), Мотря (О. Галатченко), Дольська (Н.Сизова), Кочубеїха – навколо свого чоловіка, підбурюючи його написати донос на Мазепу.

Образи-символи повторюються з епізоду в епізод, але трансформуючись, розкриваючи новий зміст. Іноді – передбачувано, іноді – несподівано.

Не усі символи у виставі зрозумілі. Наприклад, я так і не зрозуміла значення корита, в якому Мазепа і руки споліскує, і ноги миє, і в яке в сцені з Кочубеєм останній сипле з мішечків безліч монет. Але таких моментів в спектаклі не багато.

Динамічність образів-символів вистави нівелює схематизм характерів персонажів, надає об'єм матеріалу, спрощено вирішеному драматургом. Постановник по-різному обіграє образи-символи, насичуючи, збагачуючи змістовну тканину вистави. Навіть такий, здавалося б, статичний образ, як бандура, стає у виставі дійовою особою. У сценах з Мотрею в саду Мазепа обіймає бандуру, і в супроводі звучить бандура. У сцені з Дольською, навмисно мізансценований так само, герой не торкається інструменту. Притулена до яблуні, бандура залишається німим свідком подій. Такими ледь помітними штрихами постановник впродовж усієї вистави підкреслює спорідненість почуття Мазепа до Мотрі і до України.

Один з найпомітніших символів – три мовчазні жінки у білому (А. Жмурко, А.Зінченко, Л.Квашук), що «пливають» під старовинні наспіви через сцену з куліси в кулісу, як би зв'язуючи окремі епізоди в низку подій. Вони уособлюють природний плін життя. Невипадково їх троє. Здавна число три – уособлення триєдиної основи світу, що об'єднує споглядальну, охоронну і руйнівну сили природи, де все має початок, середину і кінець. І коли розгортається тема Любові Кочубея, її любові до Мазепа, гніву і рішучості завадити шлюбу своєї доньки з ним і помститися йому, мати Мотрі приєднується до цих трьох жінок четвертою, пританцьовуючи і кривляючись, порушить природний плін речей і принесе горе і загибель всьому, до чого доторкнеться.

І ще промайне в спектаклі мотив жінки-відьми, і в «українській» лінії – особливо яскраво це буде, коли Кочубеїха стане підбурювати чоловіка написати донос царю на Мазепу, – і в «російській», коли Меншиков познайомить царя зі своєю коханкою, німкенею Мартою, Петро стоятиме навколішки, а вона, спокушаючи його, стане гладити його волосся і наспівувати.

«Російські» сцени вирішені у виставі гротескно, багато що в них публіцистично прямолінійне і банальне. Деякі з цих сцен можна було б скоротити, і це пішло б на користь виставі, але... Зараз, коли йде розв'язана Росією війна, хто ризикне докоряти драматургові і постановникам, що ці сцени не лише не були скорочені, а і представлені в спектаклі з розмахом і сарказмом?

У «російській» лінії вистави яскраво виділяються два епізоди. Перший – розмова Петра (О.Любченко) з Меншиковим (Б.Чернявський) про союз з Польщею. Польський король набивається до Петра в союзники, яких той потребує у протистоянні зі шведами. Але платити полякам нічим. І врешті-решт Петро погоджується на пораду Меншикова віддати їм Правобережну Україну. Ми бачимо невисокий круглий помост у центрі сцени, Петро і Меншиков біля столу. Спершу може здатись, що стіл недбало застелений скатертиною, кінці якої нерівно звисають, але в ході розмови з жестів царя і його фаворита стає ясно, що на столі розкладена мапа України. На початку розмови Меншиков сідає на стіл, потім ставить на нього ногу, а в кульмінаційний момент свого монологу, на словах «изловчившись, можем скроить комбинацию», підводиться на стіл. Під кінець сцени, наважившись прийняти пораду Меншикова, Петро зі словами «Ладно, приготовь письмо», стає на стіл...

У другій дії найяскравішою в «російській» лінії стане згадана вище сцена з Мартою. Меншиков запропонує Петру свою коханку-німкеню, мовляв, для друга нічого не пошкодує. Петро стоїть навколішки, жінка спокушає його, гладить його волосся, співає. Тут безліч гротескних паралелей з любовними сценами Мазепи і Мотрі. Особливо виразна й уїдлива мовна. Гетьман і його кохана говорять однією мовою – рідною, українською (до речі, обоє знають і іноземні, й наприклад, читають Шекспіра в оригіналі), а Марта ані слова не розуміє російською, про що Меншиков спеціально попереджає царя. І тут же, під час того, як жінка спокушає Петра, Меншиков радить йому, як поступити із заарештованим Кочубеєм: пов'язати Мазепу кров'ю, віддавши йому доносчика-Кочубея, щоб гетьман сам вирішив його долю. Так російський цар, що скидає в одну купу державне і особисте, протиставляється Мазепі, у якого все, що б він не робив, пронизано турботою про долю країни.

Найактивнішим, найдинамічнішим образом-символом спектаклю, який без перебільшень можна назвати дійовою особою цієї історії, стала інтермедійна завіса – мапа України часів Мазепи. На тлі завіси-мапи відбуваються усі найважливіші події «українських» сцен: перша поява Мазепи, що після багаторічної відсутності повернувся в Україну, перша любовна сцена Мазепи і Мотрі, сцена сватання Мазепи. Ця ж завіса, приспущена майже донизу, стане в першій російській сцені бенкетним столом, на який спиратимуться напівп'яні

придворні, а потім – бар'єром, який розділить Мазепу і Мотрю в сцені його відмови від неї.

На тлі завіси-мапи пройдуть і дві найсильніші сцени вистави, комічна і драматична, які позначають і головні больові точки в житті сьогоденної України. Недаремно вони викликали найбільший резонанс у публіки. Перша – розмова Мазепи з Кочубеєм. «Розкажуй, як ви тут хазяйнували без мене». І Кочубей дістає мішечки, туго набиті грошима: один, другий, третій... Мазепа: «Розбагатів!» Кочубей: «А я не відмовляюсь». – «Береш хабарі?» – «Несуть!» – «Чого вони всі тобі несуть?» – «Генеральному судді несуть – хто за гріхи минулі, хто – за майбутні». При усій гостроті епізоду і жвавій реакції публіки на репліки героїв, В.Голуб (Мазепа) і С.Козир (Кочубей) провели сцену майстерно, не педалюючи її злободенність, залишаючись у рамках образів своїх персонажів. Кульмінацією епізоду стала завершальна репліка Мазепи: «А за червінці спасибі. Я на них такий храм побудую – константинопільська Софія позаздрить».

У таких деталях, що їх чимало у виставі, постановник послідовно проводить ідею Мазепи як державного діяча, який у будь-якій життєвій ситуації пам'ятає про інтереси і потреби країни, не миттєві, а докорінні. Ця якість найяскравіше проявляється у фінальному монолозі Мазепи – зверненні і до сучасників, і до нащадків. Він лише на початку згадує про причину свого переходу на бік шведів – зраду московського царя, не це для нього головне. Мазепа говорить про ту головну мету, якій було підпорядковано усе його гетьманство.

Мазепа: «В Європі почалася велика січа, і нам випала нагода стати державою, не залежною ні від кого! Вірте: не заради себе, не заради більшого збагачення або інших вигод прийняв я це рішення. Заради вас, що знаходяться під моєю владою, заради дітей ваших – щоб ні діти, ні матері ваші ні від шведської, ні московської сторони не загинули. Знайте: рабів до раю не пускають. Хай допоможе нам Бог! Воля або смерть!»

Історична довідка.

«Мазепа став правителем лівобережної Гетьманщини, шматочка колись великої козацької держави, створеної Хмельницьким, яка розпалась на два Гетьманати в середині 60-х років XVII століття. І саме лівобережна частина продовжувала зберігати всі ознаки суверенної, самодостатньої держави. Усе життя Мазепа мріяв об'єднати Україну в єдину державу. Мазепа, який в кінці XVII століття почувався цілком суверенним володарем, що лише де-юре був залежний від Москви, головним мотивом своїх дій вважав вірність Вітчизні.

Цей концепт, «Вітчизна», «Батьківщина», виник ще в середині XVII століття, в час Руїн, громадянської війни, яка охопила Гетьманщину після смерті Хмельницького. Попри те, що доля української державності у цю козацьку епоху складалась дуже суперечливо, а зрештою державність було втрачено, це ідеологічне осердя постійно існувало й існує по цей час. «Вітчизна», «Батьківщина» стала тим поняттям, яке і зараз є основою наших почуттів до України, нашого патріотизму.

В усіх промовах, зверненнях Мазепи до старшин, козацтва всі свої вчинки він пояснює через вірність, відданість Вітчизні – Україні, нашій неньці».

Про це красномовно нагадує нам і полтавська вистава.

А як же загадка про любов Гетьмана? Як у справжньої загадки, у неї може бути багато відповідей. Мені здається, театр своєю виставою хотів сказати нам, що любов до України і любов до Мотрі – єдине почуття, обидві половинки якого не можуть існувати одна без одної, що справжня любов до країни не можлива без любові до живої людини.